

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Огляд літератури	6
РОЗДІЛ 2. Район дослідження, матеріал та методи	11
2.1. Загально-географічна характеристика території	11
2.2. Характеристика облікових майданчиків	12
2.3. Методики дослідження агроценозів Східного Поділля	13
РОЗДІЛ 3. Структура авіфауни агроценозів Східного Поділля	15
3.1. Таксономічні групи орнітофауни досліджених біотопів	15
3.2. Екологічні групи авіфауни агроценозів	24
РОЗДІЛ 4. Особливості просторової організації птахів агрolandшафтів	29
4.1. Птахи орних земель	34
4.2. Фауна птахів лук і пасовищ	36
4.3. Орнітонаселення лісосмуг	38
РОЗДІЛ 5. Охорона птахів в умовах інтенсивного господарювання	41
ВИСНОВКИ	47
ЛІТЕРАТУРА	49

ВСТУП

Вивчення структури пташиного населення, характеру динаміки кількісних його параметрів можна вважати одними з пріоритетних завдань сучасної екології. Одержані дані повинні лягати в основу подальших довготривалих екомоніторингових проектів. На базі отриманих результатів можна складати екологічні прогнози розвитку процесів в техногенних біогеоценозах.

В господарській структурі Східного Поділля агропромисловий комплекс є найважливішим елементом. Основною ланкою цього комплексу є сільське господарство, яке, істотно впливає на довкілля через зміну його ландшафтної структури, рослинного покриву, часто гідрологічних та орографічних параметрів. Така трансформація спричинює зміну структури та кількісних параметрів фауністичних комплексів, які сформувались тут раніше.

Найчисельнішим, як у таксономічному, так і в кількісному сенсі, класом є птахи. Агроландшафти використовуються ними неоднаково. Характер використання зумовлюється особливостями біології, специфікою впливу біотичних і абіотичних чинників тощо. Відтак, не викликає сумнівів актуальність ґрунтового вивчення авіфауни агроландшафтів Східного Поділля.

Про своєчасність подібної роботи свідчить недостатній рівень висвітлення в літературі даного питання. Так, відомості про сучасну орнітофауну сільгоспугідь можна відшукати в низці публікацій вітчизняних орнітологів [11, 12, 24], або вчених з сусідніх країн [19,20, 65, 69, 70].

Частина праць висвітлює проблематику збереження рідкісних видів [1, 3-5], або висвітлюють структуру населення птахів різних регіонів України [31, 71].

Водночас, інформація про авіфауну сільськогосподарських ландшафтів Поділля і загалом Правобережного Лісостепу України наразі є фрагментарними і застарілими [7, 10, 13, 16, 58, 59, 68].

Метою дипломної роботи було встановлення сучасного стану орнітокомплексів агроландшафтів Східного Поділля.

Задля реалізації поставленої мети були сформульовані такі завдання:

1. Визначити видову структуру орнітоценозів Східного Поділля на початку ХХІ століття
2. Встановити особливості біотопічного розподілу птахів агроландшафтів в різні сезони року.
3. Визначити які екологічні групи птахів представлені в орнітоценозах полів, лук, пасовищ та лісосмуг Східного Поділля.
4. Дослідити присутність рідкісних і зникаючих птахів в орнітоценозах району дослідження.
5. Вивчити основні загрози для авіфауни агроландшафтів та запропонувати шляхи щодо її збереження.

Об'єкт дослідження: орнітофауна агроландшафтів Східного Поділля.

Предмет дослідження: видова структура, екологічні групи, біотопічний перерозподіл птахів агроландшафтів Східного Поділля.

ВИСНОВКИ

1. Авіфауна агроландшафтів Східного Поділля включає 81 вид, 59 родів, 33 родини і 13 рядів птахів, що складає 33,8% населення птахів Вінницької області і 19,5% – України.

2. За характером зв'язків з територією авіфауна регіону включає 5 груп: гніздові та перелітні (40 видів, 49,4%), гніздові, перелітні й зимуючі (5 видів, 6,2%), осілі (27 видів, 33,3%), пролітні (3 види, 3,7%), зимуючі (6 видів, 7,4%).

Безпосередньо на території обстежених агроценозів гніздиться 51 вид (62,8%), по 15 видів (по 18,6%) є пролітними і такими, що гніздяться в суміжних стаціях, а в агроценози залітають в пошуках їжі.

3. З 51 виду гніздових птахів агроценозів в лісосмугах гніздяться 36 видів (70,6%), на луках і пасовищах – 8 видів (15,7%), на орних землях – 1 вид (1,9%), одночасно на луках, пасовищах і полях – 6 видів (11,8%).

4. Птахи в агроценозах розподіляються нерівномірно, що залежить від характеру мікростацій. За місцем розміщення гнізд виявлено 5 екологічних груп птахів: кроногніздові (25 видів, 49,7%), дуплогніздові (10 видів, 19,6%), підвісногніздові (1 вид, 1,9%), наземногніздові (14 видів, 27,5%), гніздові паразити (1 вид, 1,9%).

5. За типом їжі, домінуючої у раціоні, орнітонаселення агроландшафтів включає 9 груп: споживачів безхребетних тварин і рослинної їжі – 27 видів (33,3%), рослинної їжі і безхребетних – 14 видів (17,3%), виключно безхребетних тварин – 15 видів (18,7%), виключно хребетних тварин – 9 видів (11,1%), хребетних і безхребетних тварин – 5 видів (6,2%), безхребетних і хребетних тварин – 4 види (4,9%), тваринної і рослинної їжі – 2 види (2,5%), поліфагів – 3 види (3,7%), облігатних фітофагів – 2 види (2,5%).

6. Найвищі показники видового різноманіття агроценозів демонструють лісосмуги – 46 видів (56,8%), на луках і пасовищах відмічено 45 видів (55,6%), на посівах зернових та олійних культур – 29 видів (35,87%).

7. Найподібнішими за видовим складом птахів виявились орні землі і луки та пасовища (ІВП = 0,649), найменш схожа авіфауна лук і пасовищ та лісосмуг (ІВП = 0,308).

8. Птахи є важливим елементом в екосистемах агроландшафтів і якісним засобом боротьби із шкідниками культурних злаків. У межах досліджених територій виявлено 5 видів птахів, включених до Червоної книги України і знаходяться під охороною міжнародних конвенцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрищенко Ю. А., Стадниченко И. С. Современное состояние дрофы, стрепета и авдотки на юге Украины. *Бранта*: сборн. научн. тр. Азово-Черноморской орнитол. станции. 1999. Вып. 2. С.135-151.
2. Аськеев И.В., Аськеев О.В. Пространственно-временная дифференциация населения птиц в полевых местообитаниях республики Татарстан. *Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии*. Казань, 2001. С. 50-52.
3. Баник М. В. Наблюдения за формированием крупного миграционного скопления серого журавля на юге Херсонской области в 1989г. *Беркут*. 1993. № 2. С. 48-49.
4. Белик В.П. Некоторые особенности формирования летнего населения жаворонков в луго-степных ландшафтах Юго-Восточной Европы. *Беркут*. 2000. Т. 9. Вып. 1-2. С. 86-101.
5. Белик В.П., Москаленко В.М. Авифаунистические раритеты Сумского Полесья. 2. Non-Passeriformes. *Беркут*. 2018. № 27 (1). С 1-38.
6. Буйволов Ю.А. Содержание хлорорганических соединений в синицах из Тюменской области. *Материалы 10-й Всесоюз. орнитол. конф.* Минск, 1991. С. 81-82.
7. Бурчак-Абрамович М. До орнітофауни північного Поділля (попереднє повідомлення). *Збірн. праць зоологічного музею*. 1935. №14. С.137-141.
8. Воїнственський М.А., Кістяківський О.Б. Визначник птахів УРСР. К.: Рад. школа, 1962. 371 с.
9. Гавлюк Э. В., Степанкина В. Ю. Видовая структура населения птиц лесополос степного Предуралья. *Известия ОГАУ*. 2011. №29-1.
10. Гаврилюк М. Н., Селиверстов Н. М. О работе А.В. Носаченко «Орнитофауна окрестностей Погребища (Винницкая область) в 1918-1921 гг.». *Авіфауна України*. 2008. Вип. 4. С. 5-6.

11. Гавриленко В.В. Влияние экономического кризиса на численность и распределение птиц в южном степном регионе Украины. *Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии: Матер. межд. конф. Казань, 2001. С. 157-159*
12. Гаврись Г.Г. Приватизація землі та змінюваність фауністичних комплексів хребетних тварин агроценозів. *Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. Київ, 2005. Кн. 2. 592 с.*
13. Герхнер В. Ю. Матеріяли до вивчення птахів Поділля. *Труди Фіз.-Мат. Ц. і д.д. Т. VI. Вип. 3. Київ, 1928. С. 131-192.*
14. Дьяконова И.В. Население птиц защитных лесополос Мичуринского района Тамбовской области. *Растения и животные Тамбовской области: экология, кадастр, мониторинг, охрана: Сб. науч. тр. Вып. 3. Мичуринск, 2005. С. 183-194.*
15. Иванов А.И., Штегман Б.К. Краткий определитель птиц СССР. Л.: Наука, 1978. 560 с.
16. Кесслер К. Птицы воробьиные губерний Киевского Учебного Округа. *Труды комісії высочайше учрежденной при Императорскомъ университете св. Владимира для описанія губерний Киевского учебного округа. Київъ, 1851. С. 1-136.*
17. Коваль Н.Ф. О состоянии луговой орнитофауны Лесостепи Украины. *Матер. 10-й Всесоюзн. орнитол. конф. (17-20 сент. 1991 г.). Минск, 1991. С. 284.*
18. Корнієнко Т.М., Кузьменко Ю.В. Зимовая орнітофауна полезахисних лісосмуг Полісся та Лісостепу Лівобережної України. *Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій: матер. міжн. наук.-практ. конф., присв. 10-річчю Рівненського прир. запов. (м. Сарни, 11-13 червня 2009 року). Рівне, 2009. С. 460-468.*
19. Коровин В.А. Динамика населения птиц агроландшафта Среднего Урала в связи с расширением площади залежей. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2014. Т. 16, № 5(1). С. 340-343.*

20. Коровин В.А. Тенденции динамики населения птиц агроландшафтов Степного Зауралья на рубеже столетий. *Поволжский экологический журнал*. 2018. № 3. С. 274-289.
21. Кузьменко Т. М. Зимова орнітофауна агроландшафтів Східного Полісся. *Природа Полісся: Дослідження та охорона: матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 15-річчю Рівненського прир. запов. та 10-річчю Рамсарського угіддя «Торфово-болотний масив Переброди» (3-5 липня 2014 р., м. Сарни)*. Сарни, 2014. С. 507-511.
22. Кузьменко Т.М. Щільність пташиного населення на посівах бобових культур Східного Полісся та Лісостепу. *Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень: матер. 1 міжнар. наук.-практ. конф. (10-12 квітня 2014 року, м. Хотин)*. Чернівці, 2014. С. 212-215.
23. Кузьменко Т. М. Орнітофауна посівів кукурудзи Полісся та Лісостепу Лівобережної України. *Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: матер. VIII Міжнар. наук. конф. Дніпропетровськ*, 2015. С. 310.
24. Кузьменко Т. М. Орнітофауна відкритих агроландшафтів Полісся та Лісостепу Лівобережної України: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. біол. наук: 03.00.08. Київ, 2018. 24 с.
25. Кузьменко Т. М., Кузьменко Ю.В. Гніздова орнітофауна лісосмуг Лівобережного Лісостепу. *Бранта: Сб. трудов Азово-Черноморской орнитол. станции*. 2010. Вып. 13. С. 128-141.
26. Кузьменко Т. М., Кузьменко Ю. В., Гаврись Г. Г. Орнітофауна полів зернових злаків регіону Східного Полісся та Лісостепу України (гніздовий сезон 2008-2011 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*. 2011. Вип. 31. С. 97-105.
27. Кузьменко Т.Н., Кузьменко Ю.В. Дневные хищные птицы в агроландшафтах Полесья и Лесостепи Левобережной Украины. *Хищные птицы в динамической среде III тысячелетия: состояние и перспективы: Труды VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии*. Кривий Ріг, 2012. С. 180-186.

28. Кузьменко Т.Н., Кузьменко Ю.В., Сагайдак А.В. Раритетная орнитофауна агроландшафтов Полесья и Лесостепи Левобережной Украины. *Экология, эволюция и систематика животных*: Матер. конф. (13-16 ноября 2012г.). Рязань, 2012. С. 286-287.
29. Кузьменко Т.М., Кузьменко Ю.В., Сагайдак А.В. Рідкісні види птахів агроландшафтів Полісся та Лісостепу Лівобережної України. *Бранта*: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. 2013. Вып. 16. С. 63-74.
30. Курдюкова Е. А. Птицы агроландшафтов Южного Приморья: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. биол. наук: 03.02.04, 03.02.08. Владивосток, 2012. 23 с.
31. Майхрук М. І. Чисельність птахів польового ландшафту Тернопільщини. *Обліки птахів: підходи, методика, результати*. Львів-Київ, 1997. С. 83-89.
32. Марисова І.В., Талпош В.С. Птахи України. Польовий визначник. К.: Вища школа, 1984. 184 с.
33. Матвійчук О. Гніздування сірого сорокопуда, *Lanius excubitor* (Laniidae, Passeriformes) у Вінницькій області. *Вестник зоологии*. 2009. № 43 (4). С. 340.
34. Матвійчук О.А. Вплив екзогенних чинників на орнітофауну Верхнього і Середнього Побужжя. *Науковий Вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.11. С.128-133.
35. Матвійчук О.А. Окремі аспекти гніздової біології зяблика *Fringilla coelebs* (Fringillidae, Aves) у м. Вінниці та околицях. *Питання біоіндикації та екології*. 2014. Вип. 19, №1. С. 191-197.
36. Матвійчук О.А. Авіфауна дендроландшафтів Буго-Деснянського загальнозоологічного заказника. *Науковий Вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.3. С.64-70.
37. Матвійчук О.А. Видовий склад та екологічна структура авіфауни Верхнього і Середнього Побужжя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Біологія*. 2015р. №2 (63). С. 41-46.

38. Матвійчук О. Ретроспективна оцінка орнітофауни Подільського Побужжя. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. №2 (302). С. 61-65.
39. Матвійчук О.А. Особливості формування авіфауни антропогенно-трансформованих екосистем верхнього і середнього Побужжя. *Актуальні проблеми сучасної біології та методики її викладання*: зб. наук. праць звітної наук. конф. викладачів ВДПУ за 2016-2017 н.р. Вінниця, 2017. С. 4-24.
40. Матвійчук О.А., Пірхал А.Б. Чисельність та поширення хижих птахів у Вінницькій області. *Новітні дослідження соколоподібних та сов*: матеріали III Міжн. наук. конф. «Хижі птахи України», 24-25 жовтня 2008 р. Кривий Ріг, 2008. С. 235-240.
41. Матвійчук О.А., Серебряков В.В. Орнітофауна Верхнього і Середнього Побужжя. Київ, 2010. 280 с.
42. Матвійчук О.А., Пірхал А.Б. Попередня оцінка видового складу сов Вінницької області. *Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження*. Вінниця, 2011. Вип. 8(13). С. 133-134.
43. Матвійчук О.А., Куценко І.І., Волинець О.І. Зимова орнітофауна урбоценозів Східного Поділля (на прикладі м. Вінниці). *Naukowa przestrzen Europy – 2013: mater. IX międzynarod. nauk.-prakt. конф., 07-15 kwiet. 2013 r.* Przemyśl, 2013. P. 30-33.
44. Матвійчук О.А., Мельник А.Ю. Птахи садів Вінницької області. *Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження*. Вінниця, 2013. Вип. 10 (15). С. 159-161.
45. Матвійчук О.А., Хрущов С.О. В'юркові (Fringillidae) в екосистемах м. Вінниці. *Сучасні проблеми природничих наук*: матеріали VIII Всеукр. студ. наук. конф., 17-18 квітня 2013 р. Ніжин, 2013. С. 40-41.
46. Матвійчук О.А., Мельник А.Ю., Хрущов С.О. Еколого-фауністична характеристика орнітонаселення плодкових садів Вінницької області. *Věda a*

- technologie: krok do budoucnosti – 2014: mater. X mezinár. věd.-prakt. conf., 27 února – 05 března 2014 r. Praha, 2014. P. 59-64.*
47. Матвійчук О.А., Хрущов С.О., Мельник А.Ю. До біології костогриза *Coccothraustes coccothraustes* (Fringillidae, Aves) в урбоценозах м. Вінниці. *Будущие исследования: материалы за 10 междунар. практ. конф., 17-25 февр. 2014. Том 38. Биологии. София, 2014. С. 56-59.*
48. Матвійчук О.А., Пірхал А.Б., Ремінний В.Ю. Кадастр наземних тетрапод Вінницької області. Вінниця, 2015. 436 с.
49. Матвійчук О.А., Варварук Л.Ю., Півторак А.М., Пльонсак І.А., Слубська Г.Ф. Еколого-біотопічні групи гніздових птахів Згарського загальнозоологічного заказника. *Trends of Modern Science – 2017: materials of the XIII Intern. scient. and pract. confer., May 30 – June 07, 2017. Sheffield, 2017. P. 18-21.*
50. Матвійчук О.А. Пірхал А.Б., Відуецький А.В. Птахи Вінниччини. Вінниця, 2017. 328 с.
51. Матвійчук О.А. Пірхал А.Б., Півторак А.М., Пльонсак І.А., Слубська Г.Ф. Трофічні зв'язки орнітонаселення загальнозоологічного заказника «Згарський». *Vědecké pokrok na přelomu tisyachaletých věd – 2017: materiály XIII Mezinár. věd.-prakt. conf., 22-30 květ. 2017 r. Vol. 10. Praha, 2017. P. 34-37.*
52. Матвійчук О.А., Пірхал А.Б. Структура орнітофауни заплави середньої течії р. Згар. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2018. № 8(1). С. 297-306.
53. Матвійчук О.А. Похвалюк С.П. Особливості формування та функціонування зимівель сови вухатої *Asio otus* L. у м. Вінниці. *Сучасні проблеми біологічної науки та методика її викладання у закладах вищої освіти: зб. наук. праць звітної наук. конф. викладачів ВДПУ за 2017-2018 н.р. Вінниця, 2018. С. 4-12.*
54. Матвійчук О.А., Поліщук Т.В. Фауністична структура орнітологічного заказника місцевого значення «Іваньківський». *Актуальні питання сучасної біологічної науки та методика її викладання у закладах освіти: зб. наук.*

- праць звітної наук. конф. викладачів ВДПУ за 2019-2020 н.р. Вінниця, 2020. С. 105-115.
55. Михеев А.В. Биология птиц. Полевой определитель птичьих гнезд. Пособие для студентов пединституты и учителей средних школ. М.: Топикал, 1996. 460 с.
  56. Мосьондз Н.В., Матвійчук О.А., Гладка О.В. Видовий склад орнітофауни ландшафтного заказника Іваньківський (Вінницька область). *Актуальні питання розвитку біології та екології*: матер. VI Міжн. наук. конф., 21-22 жовтня 2020р. Вінниця, 2020. С. 38-39.
  57. Новак В.О. Зимова орнітофауна східних районів Поділля / В.О. Новак // Беркут. – 2003. – Т. 12, Вип. 1–2. – С. 14–20.
  58. Портенко Л.А. Очерк фауны птиц Подольской губернии. *Бюл. Моск. о-ва испыт. природы. Секция биологов*. 1928. №XXXVII. Ч. I. С. 92-198.
  59. Портенко Л.А. Птицы Подолии. *Труды третьего Всерос. съезда зоологов, анатомов и гистологов (14-20 дек. 1927 г.)*. Ленинград, 1928. С. 89-90.
  60. Раритети тваринного світу Поділля: стан, загрози, збереження. Вид. 2-ге, переробл. і допов. / О.В. Мудрак та ін.; за заг. ред. О.В. Мудрака. Вінниця, 2018. 594 с.
  61. Рахимов И. И. Птицы в агроландшафтах Татарстана. *Русский орнитологический журнал*. 2018. Т. 27, Вып. 1709. С 6112-6117.
  62. Сазонов С. В. Основные направления изменений орнитофауны в районах старого аграрного освоения таежного северо-запада России. *Труды Карельского научного центра РАН*. 2016. №1. С. 21-44.
  63. Салій І.І., Каратнюк В.В., Гончарова І.В., Матвійчук О.А. Кількісний аналіз синантропних популяцій родини Воронові (Corvidae) в парковій зоні м. Вінниці. *Naukowa myśl informacyjnej powieki: materiały XIV Międzynar. nauk.-prakt. konf.*, 07-15 mar. 2018 r. Vol. 5. Przemyśl, 2018. P. 32-36.
  64. Серебряков В.В., Матвійчук О.А. Попередня оцінка стану орнітоценозів антропогенних ландшафтів Верхнього Побужжя у гніздовий період. *Наукові*

- записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Біологія. 2006. № 3-4 (30). С. 94-100.*
65. Степанкина В. Ю., Гавлюк Э. В. Видовой состав и биоценотические связи птиц лесных полос и агроценозов Степного Приуралья. *Вестник ОГУ. 2009. №6. С. 357-361.*
66. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. Київ–Львів, 2007. – 111 с.
67. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. К., 2002. 416 с.
68. Храевич В. Птахи Поділля. Огляд систематичний. Вінниця, 1925. 66 с.
69. Чернышев А. А. Некоторые тенденции развития орнитокомплексов закрытых местообитаний центральной лесостепи. *Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2010. №3 (15).*
70. Чернышев А. А. Сельхозугодия как гнездовые станции фоновых видов степно-полевых птиц Центральной лесостепи. *Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2011. №1 (17).*
71. Янчук І. С. Птахи агроценозів східного Криворіжжя. *Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє: Матер. других Вальхівських читань. – Дніпропетровськ, 2010. С. 34-45.*
72. Kuzmenko T. M. Bird distribution in biotopes of open agricultural lands in breeding season. *Vestnik zoologii. 2012. 46(1). P. 41-44.*